

Kåseri vid Hedvig Eleonora askgravlunds invigning lördagen den 8/10 2011 av Per Wästberg

Jag växte upp i Hedvig Eleonora, tog studenten i Östra real, bor nu vid Nybrogatan, handlade på Östermalmstorg, gick med min morfar till Gerda Johansson i Östermalmshallen och hade rökeriet i källaren som min bild av helvetet. Jag har rest vida i världen men här finns min mittpunkt.

Vid mitten av 1700-talet hette kyrkoherden i denna församling Johan Gustaf Hallman. Han var medicine doktor från Padua, livmedikus och en stor reformivrare. Han planterade tjugofem tusen mullbärsträd här intill och inrättade en kuranstalt för de fattiga som smittats av syfilis och för dem offrade han sin förmögenhet. Han författade en inlägga om renhållningen på Ladugårdslandet. Nybroviken fylldes igen av gödsel från stranden och fartyg kunde inte segla in, ingenstans fanns rent vatten att hämta.

Hallman var den förste att skildra nöden i vår stadsdel: ”En hop med små av hunger, köld och vanskötsel svartbleka och utmagrade barn... sitta eller löpa skocktals på gatorna, överfalla folk med tiggande och skrik och lära bli oförskämda. Med dryckenskap, tobaksrökande, slagsmål, svordom inövade de ifrån de första ungdomsåren... Jag må icke en gång nämna de fader- och moderlösa, som icke veta var de skola taga hem om aftonen. Med ett ord: man kan aldrig tillfyllest beskriva detta eländet; mången tror det icke.”

Hos Bellman skymtar Ladugårdslandet mindre än andra delar av Stockholm, trots att verklighetens Ulla Winblad var artilleristdotter från Svea Artilleri. Stadsdelen var på den tiden fattigt på krogar, ingen plats för glädjeyra. Bellmans gestalter far över vågen direkt till Djurgården.

Hos August Blanche som vi just tvåhundraårsfirat är Ladugårdslandet en spelplats för människans passioner. Å ena sidan tiggare i hökarbodar, tjuvars gömslen i skrevorna, kringstrykare på tobakslanden, å den andra garnisonen: ”Överallt skifta uniformer, blänka bajonetter och slamra släpsablar.” Korteligen, säger Blanche, här ”finns mycken uselhet och mycket hjältemod, många tjuvband och många kärleksmöten. Det är ett brokigt samhälle.”

Dödligheten i Stockholm överträffades då bara av två huvudstäder i Europa. Vartannat barn på 1840- och 50-talen dör, Ladugårdslandet är svårast drabbat. När koleran bryter ut 1834 börjar den liksom tjugo år senare just här. Clas Livijn, Spader Dames diktare, skriver hur han hela natten hör bullret av likvagnarna. En natt begrovos från Ladugårdslands församling 72 personer, andra 69, tredje 70 osv.” Över tretusen stryker med och jordas i Stureparken för det mesta. Först på 1880-talet tas de sista gravstenarna bort. Det nya Östermalm försöker då utplåna spåren efter sin föregångare.

En stor grupp på 1860-talets Ladugårdsland är de ensamma kvinnorna: syjungfrurna, hantverkar-, soldat, och viktualieänkorna, mamsellerna som de gärna får heta. Många har inte råd att föra en

ordnad existens och det återverkar på säkerheten på gatorna. Många går aldrig till fots efter mörkrets inbrott. Hilma Andersson berättar i en memoar om sin far som vid hemvägen från ämbetsverket till Kaptensgatan 2 dagligen bar en liten laddad pistol i rockfickan.

Trafiken kring Humlegårdsgatan är så ringa att gräs och groblad växer fritt på gatorna. Den levande delen av Stockholm finns nedåt Drottninggatan och Gamla stan. Kogubbarnas surror skramlar i öde morgnar, getgummorna leder sina djur direkt till kundens dörr och mjölkar dem på tröskeln. Utanför kyrkoherdebostället i Hedvig Eleonora här i hörnet mot Sibyllegatan hänger en argandsk lykta. Annars lyser vargögonen, små oljelyktor på pålar, och hindrar knappast fotgängarna att ramla i diken och rännstenar.

I juni 1885 godkänner stadsfullmäktige namnet Östermalm med knappt majoritet – efter en framställning från nittio borgare i Hedvig Eleonora, för de finner att det gamla namnet ger en oriktig bild om vad för slags människor som bor där.

Snutt över gatan, i Storgatan 11, bor vid den tiden Strindberg. Han låter magister Blom i en novell vakna på midsommardagens morgon av att en mässingskvintett nere i Nybrohamnen spelar Jägarkören ur Friskyttan. Han blickar ut över kyrkogården och Artilleriplanen ner mot hamnen där roslagsskutor och ångbåtar flaggar och ser några gummor vandra in i kyrkan med psalmböcker i händerna.

Storgatan är också den gata som vittnar om att Ladugårdslandet en gång var en stadsdel för sig, en småstad skild från den övriga bebyggelsen. Dess glansperiod inföll då de kungliga kortegerna till Djurgården började utplåna stadsdelens rykte som avsides slum. Här doftade under min skoltid i hörnet av Grevgatan Schröders bageri om morgnarna och till Ingeborg Kitzings sybehör där nu Näringslivets hus ligger följde jag min mamma in till väggarna med sällsamma knappkartonger. Inne på kyrkogården låg gravhällar över borgare och officerare. Då hittade jag en text som var nästan utplånad och nu har jag inte återfunnit den, men då läste jag halvhögt de vackra orden: ”hvilat en säll wandringsmans andelösa lekamen”.

Strindberg höll sig större delen av sitt liv till Östermalm och då han tog sin morgonpromenad bort över Norrmalm greps han av ”ett slags hemlängtan till mina trakter, som heta Östermalm”. Han är Östermalms och tillvarons evige hyresgäst, med flyttkarlar väntande i trappan. Bakom taptot från hästgardet vid Storgatan anade han orden: ”Livgardisten han kommer till Gud”, men tvärs över gatan från Fredrikshov hördes då fotgardets trumpeter svara: ”Får bero på en slump, får bero på en slump.”

Till Östermalmstorg skeppades i min barndom Möja- och Vaxholmsströmning färsk om lördagarna. Där Handelsbanken ligger i hörnet av Storgatan var Wingstedts kryddbod och Nilssons boklåda. På Ladugårdslandsteatern – som senare blev Karl Gerhards och Kar de Mummas Folkan – förkunnade skraddarmästaren August Palm en ny värld av större rättvisa, medan det borgerliga

folklivet hade sitt centrum i Isak Gustaf Clasons saluhall från 1889. Hallens storhetstid inleddes under första världskriget då bröd- och köttförsäljning förbjöds ute på torget. Småningom försvann 4:ans spårvagn, stånden växte i alla riktningar och tunnelbanan sprängdes under överste Hästeskos avrättningsplats.

Vi vet alla att några av Stockholms största begravningar ägt rum här i Hedvig Eleonora, August Blanches och Gösta Ekmans, och många mindre som den Hjalmar Söderberg skildrar:

”Mitt framför honom, vid gatans ändpunkt, reste sig Östermalmskyrkans svartgröna, klockformade kupol ur snödimman. Klockorna ringde i tornet och de ringde icke på det vanliga sättet; de ringde så att marken gungade och luften sjöng och husen vacklade som druckna hit och dit. Och var det bara klockorna som ringde, ringde icke hela kupolen? Hur var det, rörde sig icke hela den tunga svarta kupolen långsamt av och an likt en svängande domens jätteklocka...”

Hedvig Eleonora är Östermalms hjärtpunkt: här vilar Höjer som sökte utforska den dåtida världen liksom himlavalvets ellipser, härifrån utgår meridianerna. Vår stadsdel har andra gravplatser: kring Engelska kyrkan har Svea Livgarde och Livgardet till häst sina manskapsgravar. Där vilar underofficerare under gjutjärnshällar med nedåtvända facklor och korpralernas stenplattor är övervuxna med gräs. Snett emot ligger den gamla Artillerikyrkogården i en sluttning. Gravsättning tilläts här fram till 1914 då Järvafältets garnisonskyrkogård anlades. Några gravar pryds av kanoner och mörsare, men mynningarna är riktade mot jorden: här kommer inte att laddas om. Ett järnkors på en kulle har blivit så rostigt att namnet inte syns, men inskriften går ännu att tyda: ”När han ther kom och fick se Guds nåd wardt han glad.”

På kyrkogården finns vår släkt, våra vänner, där minns vi dem, där ska några minnas oss. Döden är historielös, men kyrkogårdar är historieböcker. Gravstenarna söker tolka döden. De ger oss namn och årtal, men under dem stavar sorgen till en fråga om saknad och förlust.

De döda är viktiga personer i våra liv. De viskar mellan träden på kyrkogården, de trevar i gravstenarnas lavar, de lyfter med tornseglarna. Här är våra sinnens grannsocken och våra minnens förtöjningsplats. Och i dessa minnenas parker snuddar våra rötter vid varann i osynliga jordskikt. Lagrade erfarenheter förs vidare i oss och genom oss. De döda vilar inte utan söker sig vidare i genernas eviga stafett.

Vi står inför en grav och åren som den döde levtt återvänder, med förhoppningar och ambitioner, med rädsla och trygghet, med triumfer och oförrätter. Några hade bråttom att leva, andra tog det lugnt. Livsöden, livsflöden. När vi vandrar på en kyrkogård mellan enstaka namn, enstaka familjer, känner vi oss inlemmade i ett sammanhang. Kultur är kunskap, minnen och gemenskap.

De stora kyrkogårdarna kan skrämman med sin anonymitet. Många längtar efter en grav i en by, i en församling där de har rötter. Av de över åttatusen stockholmare som dör vart år gravsätts var femte i

fädernebygden. Kanske kunde fler små kyrkogårdar skapas i anslutning till våra förstäder och ytterområden. Om de döda vore på gångavstånd skulle de få fler besök.

På småstadens kyrkogård räcker oss döden en förledande trolldöda spegel. Den bär Vasaorden och Nordstjärnan, frimurartecken och ordensinsignier. Prerafaelitiska änglar breder förgäves sina vingar mot hagel och duvträck. Men inget behöver skyddas utom minnet som har svårt att tävla med de ännu levandes krav på uppmärksamhet.

Smaken för monument är borta, men mausoleerna förblir historiska dokument som speglar både känslans djup och vulgär skrytsamhet hos de efterlevande. Många vittrar sönder, hamnar bakom klockstapeln, krossas kanske eller återvinns i ett stenhuggeri. På undanställda stenar skymtar vi ordet Mor, namnet på ett barn som dött i kikhosta, titlar som försvunnit: vågmästarhustru och sexman, husbondedotter, tygskrivare, konstförvant, oceandirektör, exekutionsbetjänt.

Då tycker vi oss urskilja ännu en attack på döden som vi förmodas kunna leva utan och på historien som även den ska hållas utanför synkretsen. Vad är kärlek, vänskap, släktband, berömmelse när inte ens stenarna eller asklundens blommor och sparsamma symboler tillåts påminna om dem? Allt ska förstås vara snyggt och rent, men döden är ingen tvätterska utan bör få umgås naturligt med livet och de levande.

För också här pågår skapelseprocesser, sedan ett enstaka människolivs fyrverkeri har slocknat. Marken och stenarna minns vad några av oss kanske velat glömma. Ormbunke, ljung och blålocka vissnar och återkommer. Mellan dem dansar minnets molekyler.

Skuggorna djupnar över grusgångarna. Två förtrogna syns försvinna under popplarna, de som sist mister sina löv. Aftonrodnaden liknar en sliten teaterdekor i väst och himlen är skrivboksblå. En cyklist slirar förbi utanför muren, kyrkans tupp fångar en solstråle i förbifarten: först då den värper ett eget ägg kommer tiden att stanna.

På kyrkogården erinrar vi oss hur John Keats betonade poetens förmåga att dväljas ”i osäkerhet, mysterier, tvivel, utan att promptly sträcka sig efter fakta och förnuft”. I minnet lever du vidare, försäkrar vi vid kistan. Minnet är nuet, glömskan evigheten. Men även minnet har sina skygglappar som slår mot tinningarna. Dock finns i minnets underjordiska gångar rösten kvar och kindens lukt och handens fasthet.

Människor söker sammanhang. Vi vill avgränsa det ofattbara, bygga murar kring namn och årtal, förankra sorgen i lingonris och humleblomster – allt för att slippa livets tillfälliga arrangemang och provisorier. Samhörigheten med varandra får inte ha varit förgäves. Döden är en famn mot vilken vi springer likt skraddaren på den skimrande vattenytan med bråddjup under.

Vi tänker på dem vi har känt en smula och att det nu är för sent att fråga och lyssna på en berättelse. Vi tänker på det oförverkligade i varje människa, hur var och en vill kompletteras med någon annan

som aldrig fick träda in på scenen. Men utan döden hade vi inga berättelser. Det är för att hålla inkräktaren stången som berättelser blir till. Vore livet en evig högsommar funnes inte mycket att säga.

Döden är ridåhalaren som bryter det jordiska skådespelet. Man tas i gisslan av något oförutsett man inte behärskar, livet knycklas ihop till ett ögonblicks tankspriddhet och så är det borta. Som det står i den gamla bibeltolkningen: ”Herren framgick som ett stilla väder och tog honom med sig.”

Vi blir inte annorlunda för att vi dör, skrev Montaigne, den franske 1500-talsessäisten. Han accepterar ändligheten och belönas med en ny frihet. Han ser sitt liv rinna ut i döden och blandas med alla andra okända liv, men för att försonas med sin väntan på det oundvikliga lär han sig uppmärksamma var detalj som hans livsström passerar.

Mången önskar himmelsblå valv med stjärnor och måne på. Ogräset ska hållas kort, namnen förbli tydliga i stenen så att fingrarna kan läsa dem i mörker. Symbolerna är många, ändå konstanta – sten duva fjärl kors tinglas bruten pelare. De vittrar och försvinner in i glömskan. Den demaskerade döden med benrangel och kranium fördrivs av änglar, antika myter i marmor, en fackla än nedåtvänd än brinnande mot höjden. Den maskerade döden vill få oss att glömma liemannens steg och dödgravarens spadtag.

Tornseglare faller ur kyrktornen och stiger på en virvel av insekter. I morgondimman står stenarna otydligt vita som skrynklat linne. Om kvällen reser de sig som mörka överrockar, upprätta, utan kroppar. Vi försöker tyda en oläslig namnteckning och önskar att bokstäverna ska klarna och låta oss se in i andras liv. En osedd tjärn ligger glasmörk under erinringens ytor.

En avslutad verklighet slingrar sig kring en oavslutad. Stjärnorna är morsetecken på himlen och signalerar att det som gått förlorat förvaras någon annanstans.

Du har kommit till jorden för att förena dig med den; din existens är ett långt farväl. Mysteriet i våra liv, skrev Simone Weil, är två: tiden och skönheten. Vi går till kyrkogården för att över tidslinjen mötas i ett annat språk än det vi hör, för att skymta en gräns bortom vilken vilja och begär sammanfaller.

Många dör osedda. Gräset böjer sig över dem för att minnas. Tiden träder åt sidan. Vi som lever är bara dykardräkterna de döda bär för att än en gång nå upp till ytan.